

A SZERBIAI EMIGRÁCIÓ FÉL ÉVSZÁZADA

DR. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

Absztrakt:

A fél évszázados szerbiai elvándorlási jelenség fő okai: a folyamatos társadalmi szerkezetváltás, tranzíció vesztesei (munkanélküliek), a nehezedő hazai gazdasági-jövedelmi helyzet migrációs taszítást okozott (krízisek, délszláv háború), végül a karrierépítés keresése („agyelszívás”). Ma a befogadó ország szabja meg, hogy ki vándorolhat be (iskolavégzettség, szakma, életkora, státusa/megélhetési garancia, nyelvtudás alapján). Célországok elsősorban az európai államok (78%): Németország, Ausztria, Svájc és Franciaország; majd a tengeren túli kontinensek (kb. 22%): USA, Kanada, Ausztrália.

A *mai imigránsok* főleg szakemberek (informatikus, mérnök, programozó, mikrobiológus, tudományok doktora, orvos, művész, sportoló), idegen nyelvet beszélők, kezdő tőkével rendelkezők. Az emigráció következményei főleg negatívak: anyagi veszteség (tőkeelvonás, visszatéríthetetlen képzésköltségek), szakemberhiány, demográfiai deformáció, lakosságfogyás (fiatal férfihány).

A vajdasági menekült típusok a polgárháborút megelőző időszakban (1989-91) *vendégmunkás*; a háború elején, a hiperinfláció idején (1992-93) távoztak főleg *vállalkozók*; a polgárháború elől (1992-95) *menekülők*, *feketézők*, és a *tanulók*.

Magyarországi befogadó-készség kimutatja, hogy a menekültekre vonatkozó pozitív tartalmú magatartás csökkent, mert a lakosság türelme fogy a százezres nagyságot látva. A politikai menekülteket megértően fogadják, a gazdaságiakat ellenszenvvel.

Kulcsszavak: Szerbia, Vajdaság, emigrációs hullámok, vendégmunkások.

Abból a *hipotézisből* indulok ki, hogy a fél évszázados, folyamatos szerbiai elvándorlási jelenség fő okai a nehézkes társadalmi szerkezetváltás, a tranzíció veszteségeinek (munkanélküli) kiútkeresése, az a migrációs taszítás, ami immár két évtizede táplálja a szerbiai krízist (délszláv háború, hiperinfláció), de nem utolsó sorban a karrierépítés keresése, ami jelentősen hozzájárult az „agyelszívás” jelenséghez. Az emigrációs hullámok elsősorban nem Magyarországot érintették, hanem a fejlett nyugat-európai államokat és a tengeren túli kontinenseket.

Migrációs hullámok

A szakemberek szerint, ha egy ország nyitott, migrációra ad okot. Ugyanúgy motiválhatja az emigrálási készséget, ha akadályoztatott a külföldre távozás, tehát ha viszonylag zárt társadalomról van szó. Immár fél évszázada a titói Jugoszláviából ugyanúgy költöztek külföldre, mind később a miloševići időkben, csak hogy más okok miatt. A szerbiai gazdasági krízis, a tranzíció lassúsága, a magas munkanélküliségi arány ma is táplálja az emigrációs hajlamot.

A második világháború után Jugoszláviából a többi kelet-európai államhoz viszonyítva átlagos mértékben távoztak azok, akik nem értettek egyet az új, kommunista rezsimmel. Körülbelül harmincezer magyar elköltözött, de egyes adatok szerint húszezer vérbosszú áldozata lett, köztük ártatlanok is. Voltak, akik a szülőföld elhagyása mellett döntöttek, de az országhatáron belül változtattak lakóhelyet (délről az északi régiókba). Amióta 1961 után elkezdődött a lakosság folyamatos külföldre távozása, azóta egyre nő az ideiglenesen külföldön munkát vállalók száma. Kezdetben a jugoszláv lakosság gazdasági migrációja nem kapott társadalmi támogatást: az akkori politikusok előszeretettel minősítették érdekes jelenségnek egy szocialista ország társadalmi fejlődésében. A szervezetlen és spontán

kivándorlás megengedett, de váratlan volt. A pártdokumentumokban később a munkaerő más országoknak való „átengedéséről” beszélnek, melyet az indokol, hogy elhárítsák a túlnépesedés és a munkaerő-felesleg kedvezőtlen következményeit. 1965 óta a gazdasági migráció szervezeten folyik, a munkaképes lakosság mind tömegesebb távozása miatt, remélve, hogy ezzel helyreállítják a kedvezőtlen gazdasági folyamatokat, szabályozzák a demográfiai nyomást, az országnak pedig haszna származhat a visszatérők vagyonaiból. Az első migrációs hullám közvetlenül az 1965-ös gazdasági reform után indult meg. Az új gazdaságpolitika meghirdetett célja a gazdálkodás intenzívebbé tétele, a foglalkozottak improduktív munkájának megszüntetése, az állami gazdasági fejlesztési tervek befolyásának csökkentése volt (pl. a könnyűiparban) a piac kereslet-kínálat gazdasági törvényszerűségének bevezetése, valamint a hitel- és pénzügyi rendszer reformja révén. A nyugat-európai országok éppen ebben az időszakban értek el viszonylag magas gazdasági fellendülést, s nagy volt a kereslet a szakképzetlen, betanított és olcsó munkaerő iránt. A jugoszláv reformerők elképzelése szerint a szakképzetlenek, munkanélküliek távozásával csökken majd a mezőgazdasági túlnépesedés, javul a munka minősége és a külföldről visszatérő munkások révén, enyhülnek az egyes régiók között a gazdasági fejlődésben mutatkozó aránytalanságok.

Egyes becslések szerint,¹ 1964-ben mintegy százezer honpolgárunk élt külföldön. Az 1971-es összeírásakor 750 000 emigránst tartottak számon, s ez 1973-ban már elérte a 1,1 milliót². Az 1973-as ún. „első olajsokk” változást okozott a nyugat-európai országok gazdasági életében, mert a hetvenes évek közepén/végén bekövetkezett a recesszió időszaka, ami munkanélküliséghez vezetett. Ennek következtében az ideiglenesen munkaengedéllyel rendelkezőket hazaküldik. Az 1981-es népszámlálás adatai szerint 874 966-an dolgoztak külföldön, családtagjaikkal együtt.³ A tömeges külföldre távozás a hatvanas években, a legfejlettebb köztársaságokban (Szlovénia, Horvátország) kezdődött, majd Vajdaságra is kiterjedt. 1968 és 1979 között a külföldön tartózkodók legnagyobb hányada Szerbiából távozott, mintegy egyharmada Szlovéniából és csak egytizede Koszovóból.⁴ Később Koszovóban mintegy tízszeresére nőtt az emigránsok száma. A külföldi munkavállalás dinamikáját illusztrálja az az adat, mely szerint Szerbia területét 1970-ben két és félszer többen hagyták el, mint az előző évben. A külföldön tartózkodók száma mérsékelten, de folyamatosan növekszik, kivéve a legfejlettebb részt, Vajdaságot, ahol 1991-ig a külföldi munkavállalók száma 33 957-re csökkent.

A kilencvenes években a háború közelsége és a háborús veszélyeztetettség következtében tömeges és gyors menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is. Az egész népeket és etnikai csoportokat sújtó tragédiák miatt számtalan család kényszerült elhagyni szülőföldjét, egyesek örökre. A huszadik század végén a *bombázások* előzményei és következményei (elszegényedés, mozgósítás, bizonytalanság) betetézték a tömeges emigrációt. Mérsékelt becslések szerint az utóbbi tíz évben kb. 50 000 magyar vándorolt ki Vajdaságból, de van, aki ennél többre becsüli a külföldön tartózkodók számát.

A jugoszláv és vajdasági magyarok vándormozgalma

¹ A jugoszláv lakosság statisztikai összeírását minden tíz évben elvégezték: 1921-ben, 1931-ben, 1948-ban, 1953-ban, 1971-ben, 1981-ben, 1991-ben de csak 1971-től kezdve található meg az »ideiglenesen külföldön munkát vállaló jugoszláv polgárok száma».

² Forrásanyagként a legmegfelelőbb adatsorokat a Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981 publikációból nyerhetünk. A migrációs problémával már foglalkozik a Statisztikai Intézet és a Demográfiai Központ is (Statistički institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Belgrád). 141. oldal.

³ Jugoszláv Statisztikai Évkönyv (1986: 466) szerint 1981-ben Jugoszlávia lakosainak száma 22 424 711 fő.

⁴ Forrásanyagunk szerint az első hullámban a fejlettebb északi országrészekből mentek külföldre dolgozni. Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981, 1984.

A vajdasági magyarok kivándorlási hullámairól tudjuk (GÁBRITYNÉ MOLNÁR, I.: 115-162), hogy a két világháború között, az 1918–24-es időszakban 45 000 magyar értelmiségit, közigazgatási alkalmazottat, birtokost és tőkést utasítottak ki az országból, 1921–29 között 14 442-en vándoroltak ki Amerikába. Itthon maradt a földnélküli paraszt (a magyarok 44%-a), ők lettek az idénymunkások, kubikosok, napszámosok és cselédek. A szegény falvakból több ezer magyar költözött be városba, még Belgrádba is (egy időben, a fővárosban 30 000 magyar élt (MIRNICS, K.: 9-76). A munkakeresés során a vajdasági magyarok bányákba, turistaközpontokba is eljutottak, az értelmiség egy része pedig az ország belsejében vagy délen kapott állást. Az 1920-1941 közötti földreformok indokán százezer szerb parasztcsaládot telepítettek be Vajdaságba (családonként 5 hektárt kaptak, a hajdani magyar földbirtokosok földjeit is). Ezzel szemben a második világháború alatt megkezdődött a délszláv „*kolonisták*” (betelepítettek) kiűzése és a bukovinai csángók betelepítése. A második világháború után Jugoszláviából távoztak azok, akik nem értettek egyet az új, kommunista rezsimmel. Mintegy harmincezer magyar elköltözött, de egyes adatok szerint húszezer vérbosszú áldozata lett, köztük ártatlanok is (1945 őszén). Voltak, akik a szülőföld elhagyása mellett döntöttek, de az országhatáron belül változtattak lakóhelyet.

A jugoszláv lakosok (köztük a magyarok) kivándorlása fél évszázada tart. Ennek első hulláma, a fejlett tőkés országokban való ideiglenes munkavállalás 1965 után kezdődött. Az állam a határok megnyitásával, új gazdasági és rendszerbeli intézkedésekkel kívánta megoldani az agrárlakosság túlnépesedésének, a munkanélküliségnek és a szakképzetlen munkaerőnek a problémáját. A pártdokumentumokban a munkaerő más országoknak való „átengedéséről” beszélnek, melyet az indokol, hogy elhárítsák a túlnépesedés és a munkaerő-felesleg kedvezőtlen következményeit. Az áramlás iránya a nyugat- és közép-európai országok volt: NSZK, Ausztria és Franciaország. A hatvanas évek második felétől a gazdasági emigráció szervezeten folyt, a munkaképes lakosság mind tömegesebben távozott. A rendszer azt várta, hogy rendbe jönnek a kedvezőtlen gazdasági folyamatok, az országnak haszna származik a visszatérők vagyonából. Az 1965-ös gazdasági reform célja a gazdálkodás felélénkítése, a foglalkozottak improduktív munkájának megszüntetése volt. A fejlesztési tervek meghirdették a piac kereslet-kínálat gazdasági törvényszerűségének bevezetését, a hitel- és pénzügyi rendszer reformját.

A nyolcvanas évek végéig a kivándorlás anyagi indíttatású volt, tehát gazdasági migrációról beszélhetünk. A belső vándorlásokhoz képest a tartomány területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló külső migráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni *magyarságnak*, mint az asszimiláció. Kocsis Károly számításai szerint a magyar migrációs veszteség 1948–1991 között 69 193 fő volt, melyből 25 228 az 1980-as évekre esett. A nyugati munkavállalás, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965–1970 között történt: 16 627 magyar, a tartományból származó *vendégmunkások* 27,5%-a vállalt munkát nyugaton (BUKUROV, B. 1977: 135–156). Legtöbb magyar a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánsági és bácskai nyelvszigetekről.

A kilencvenes években változott az ok: a távozás politikai és pszichológiai jellegű, a háború és a katonai mozgósítás veszélye, valamint a félelem háború sújtotta vidékeken új dimenziót nyer a jugoszlávok kivándorlásának. A leszűkült szociális-kulturális kisebbségi élet- és fejlődési tér lehetetlenné tette a megfelelő hagyományörző életmód megtartását, megnyirbálta az anyanyelvű oktatást (óvodától az egyetemig). A politikai emigránsok a kilencvenes évek elején jelentek meg, általában arra hivatkoztak, hogy nem akarnak eleget tenni a katonai behívónak, alapvető polgári jogukat érzik veszélyeztetve kisebbségi nemzethez tartozásuk miatt. A magyarok többsége nem érezte szükségét, hogy részt vegyen

a délszláv viszályban. A távozás tömeges volt, fiatal szakemberek, egész családok települtek át azokba az országokba, amelyek hajlandóak menekülteként vagy politikai, illetve gazdasági bevándorlóként befogadni őket (Kanada, Ausztrália, Németország, Magyarország stb.). A magyar szakemberek külföldre távozását serkentette a tudásuk, tehetségük kihasználhatatlansága, a tudományos kutatás kedvezőtlen helyzete, az elégtelen befektetések az újításokba, találmányokba, az anyagi megbecsülés hiánya. Ugyanakkor Európa új, kreatív törekvéseknek adott teret, ahol szakembereink versenybe szállhattak.

A Szerbiából távozó magyar emigránsok kezdetben, célként európai országot választottak: Németország, Ausztria, Svédország és Franciaország, s kisebb számban indultak Európán kívüli országba (Kanada, USA). Újabban, amikor az európai országokat ellepték a menekültek és vendégmunkások, emigránsaink nemigen válogatnak, oda mennek, ahol befogadják őket: Kanadába, Új-Zélandra, Ausztráliába.

Kivándorló típusok

Ma az emigránsok főleg fiatal szakemberek (informatikus, mérnök, innovátor, programozó, mikrobiológus, tudományok doktora, orvos, művész, sportoló), akik beszélnek idegen nyelveket, rendelkeznek kezdő tőkével is. Régióink, az "agyelszívás", a vállalkozók- és tőkeelváándorlás miatt nagy hátrányokkal találja szembe magát. Ha elemezzük a kivándorlótípusokat távolmaradásuk szerint, az utóbbi évtizedekben, a következő csoportosítást kapjuk:

a) Ideiglenesen külföldön munkát vállalók

A nyugatra irányuló munkavállalás már fél évszázada államilag nyilvántartott, résztvevői inkább szakképzettek, egész évben külföldön dolgoznak (legtöbbször családtagjaikkal együtt), csak nagyobb ünnepekre térnek haza, rokonlátogatásra, évente kétszer, háromszor. Ők addig próbálkoznak ezzel a státussal, amíg van munkájuk, vagy míg nem javul a helyzet Szerbiában, de az is lehet, hogy kivárik az ország EU csatlakozását.

b) Vállalkozók, üzletemberek

A nyolcvanas évek végén Jugoszláviában és Vajdaságban is megjelentek a vállalkozóhajlamú kisiparosok, magántulajdonban levő kisüzemek, kereskedők, szolgáltatók, nem túl nagy tömege. Tevékenységük természeténél fogva munka és új piac után kutatva felveszik a kapcsolatot külföldi partnerekkel is. Új üzletemberek egész rétege próbált hullámmzó vállalkozásokba fogni időszakonként; a kritikus gazdasági években, azért mert nincs biztos állami munka vagy a gazdasági reformok és fellendülés időszakaiban azért, mert újabb motivációkat kapnak. Az új vállalkozói réteg Szerbiában ma is gyakran változtatva tevékenységét sok mindennel próbálkozik, kihasználva a határon átvívelő hasznosulási lehetőségeket is. Egy-egy cég életciklusa általában rövid, de szerteágazó tevékenységgel és örökmozgó, utazó üzletvezetőkkel, menedzserekkel rendelkezik.

c) Munkanélküliek gazdasági emigrációja

A kilencvenes években, a polgárháború ideje alatt, az állami vállalatok "technológiai feleslege" az új munkanélküliek egy része is külföldi munkavállalóvá vált. Képzettségüktől függően próbálkoznak munkához jutni a szomszédos EU-s országokban. Mellettük jelentkezik még a mezőgazdaságban nélkülözhető személyek nagy hányada, akik faluról mennek el külföldre alkalmi munkát keresni (szezonn munkások).

d) Napi vagy heti határmenti ingázók

A világháború után a gyors ütemű iparosítás a lakosság belső mozgását indították el: először faluból-városba ingázók tömege jelent meg, majd a kilencvenes évektől különösen az országhatár mentén élők körében a napi és heti munkába- vagy iskolába járási ingázást

egyik országból a másikba. Periodikus, de tartós ingázást illetve távollétet jelentett ez. Ide sorolhatók az építkezésen dolgozók, kéthetente-havonta hazautazó ipari munkások, terepen dolgozó "terénesek", a középiskolások, egyetemisták, de naponta átjáró csencselők is. Köztük sok a feketéző, de a shopping-turista is.

Az emigráció következményei

A tömeges emigrációnak Szerbiában gazdasági, demográfiai, társadalmi, pszichológiai következményei vannak. A lakosok gazdasági emigrációja többrendbeli kárt okozott a társadalomnak és a gazdaságnak:

1. A szakemberek eltávozása *emberi veszteség* (fiatal férfihány, szakemberhiány - szakprofilok pótolhatatlansága)⁵

2. Jelentős az *anyagi veszteség* (tőkeelvonás, nem kifizetődő és visszatéríthetetlen képzések/oktatás),

3. A *demográfiai deformáció*, lakosságfogyás (falvak elnéptelenedése, a vitalitás, természetes szaporulat esése, házasságkötés csökkenése, a válások, kiskorú delikvenszek számának növekedése, alkoholizmus, kábítószer...)

4. A *régió erőtlensége* (fejlődési potenciál és innováció hiánya).

Egy 1971-es adat szerint Szerbia aktív lakosa közül minden tizenkilencedik lakóhelyet változtatott, illetve minden száz foglalkoztatott közül nyolc; ez azt mutatja, hogy a munkaerő mozgása (fluktuációja) igen nagy, de nem biztos, hogy jó irányú. Az emigrációs területek nem a legfejletlenebb országrészek voltak, de nem is a legsűrűbben lakott és legnehezebb életkörülményeket nyújtó területekről vándoroltak el. Kivándorlásra ösztönzött a munkanélküliség, a szociális-anyagi helyzettel való elégedetlenség. Összességében a mai Szerbia területén a legnagyobb mértékű kivándorlás Vajdaságból volt, noha ez az északi terület a köztársaság legfejlettebb része. Vajdaságon belül a legintenzívebb emigrációs régió a viszonylag fejletlen Dél-Bánát, valamint Észak-Bácska, amely viszont gazdasági és kulturális szempontból is a legfejlettebb.

Különösen kedvezőtlen jelenség az, hogy az ideiglenesen külföldön munkát vállalók szakképzettsége jobb, mint az itthon foglalkoztatottaké. Napjainkban ez a kép még rosszabb, mert a befogadó országokban nincs többé igény a szakképzetlen munkaerőre. A munkaerő-elvándorlás okozta közvetlen károk egyike az anyagi veszteség, amely a társadalmat érte azoknak a szakembereknek a távozásával, akik a képzésére sok pénzt fordított. Ugyanakkor az emberi és anyagi veszteséget elszenvedő országban lassul a gazdasági fejlődés üteme és minősége. Az ország, ahonnan nagy számban emigrálnak, nagyban függ a külföldi tőkebefektetéstől, amelyet az elvesztett szakmunkaerő pótlására fordítanak. Kisebb lesz a munkaerő-versengés is, mivel az eltávozott jó munkaerő helyét az alacsonyabb képzettségű munkanélküliek foglalják el.

Az integrálódás új környezetbe

Azoknak a külföldön élőknek a helyzetét és magatartását vizsgálva, akik idővel vissza akarnak térni hazájukba, ellentmondó nézetekkel találkozhatunk. Ha valaki egyszer családotul elhagyta szülőföldjét, az idő múlásával, mind kevésbé kötődik azokhoz az

---

⁵ (Kis)Jugoszláviát 1990 és 1993 között 719 magiszteri fokozatú és tudományok doktora rangot viselő tudós hagyta el, ami a vizsgált időszakban a külföldre távozók 67%-a. Egyébként a jugoszláv háború kezdetén mintegy 200 ezer fiatal szakember hagyta el az országot: a katonai kötelezettség, a háborús veszély és etnikai tisztogatás elől menekültek, vagy pedig mert nem látták biztosítva megélhetésüket.

életkörülményekhez és munkaszokásokhoz is, amelyeket elhagyott. Ha könnyebben át akarja hidalni a beilleszkedési nehézségeket, arra törekszik, hogy mind jobban azonosuljon az új felfogásokkal, életkörülményekkel és munkaszokásokkal. A vendégmunkások általában a legracionálisabb életvitelre törekszenek, igyekeznek képességeikhez mértén maximális teljesítményt nyújtani, és minél többet keresni. Mégis a befogadó országban élő hazai és külföldről érkező munkavállalók közötti természetes különbségek (kulturális, ideológiai, értékbeli és történelmi-generációs eltérések) szembeötlők (TANIĆ, Ž. 1972. 441–461). A hazai és „jövevény” munkások közötti kommunikációs nehézségeknek nemcsak nyelvi oka van (ez viszonylag könnyen áthidalható); nagyobb gondot okoznak az életfelfogásbeli különbségek, a más értékrendszer. A bevándorlók legtöbbször faluról vagy kulturális szempontból elmaradott és gazdaságilag fejletlen területről érkeznek. A vendégmunkások többsége külföldön való tartózkodását ideiglenesnek tekinti, és nem tesz különösebb erőfeszítést az új szociális-kulturális szokások elsajátítására. Végző soron a gazdasági okok miatt külföldre távozottakat a befogadó országban több szempontból hátrányos megkülönböztetés is éri azzal, hogy nem fogadják el őket az ottani munkásosztály szerves részeként. A helyzetüket nehezíti, hogy az idegenek és a hazaiak a munkaerőpiacon konkurenciát jelentenek egymásnak (sőt az idegenek potenciális sztrájktróók).

A beilleszkedési nehézségek miatt a külföldiek helybeliektől elkülönülten élnek. Egyes városnegyedek a tömeges bevándorlás során török, lengyel illetve jugoszláv lakónegyedekké váltak; klubok, iskolák nyíltak a vendégmunkások gyermekei számára. A lakáskörülmények a bevándorló keresetétől, anyagi helyzetétől függenek. Mivel általában kezdőtőke nélkül érkeznek, egymásra vannak utalva. Lakóhelyi és kulturális bezárkózódásuk előbb-utóbb gettó jellegű lesz, amivel a nemzeti és kulturális identitásukat igyekeznek megőrizni. Másrészt viszont kialakulhat egy viszonylag sikeres kulturális és szociális kommunikáció is a hazai és külföldi munkások között. Erre elsősorban a fiatal, jól képzett szakembereknek van esélyük, korszerű életszemléletük révén, és mert alkalmazkodóbbak a változásokhoz. A műveltebb csoportok tudatosan elfogadják az új magatartásmintákat és csak legszükségesebbnek tartott identitásmegőrző szokásaikat őrzik meg. Az ünnepekre hazaérkező vendégmunkások körében végzett felmérések azt mutatják, hogy az új környezetben nagyon fegyelmezetten dolgoznak, tudatában vannak osztálybeli és szociális helyzetükkel, és kevesebbet lázongnak, mint itthon. A magasabb szakképzettségűek és a városból származók könnyebben elfogadják az új körülményeket, de távol tartják magukat a befogadó ország politikai és intézményes életétől. Gazdasági kényszerből vállaltak külföldön munkát, tehát a munkahelyen kívül mást (kiváltságokat) nem igényelnek. Ha valamire vágnak, akkor az általában a magasabb jövedelem, a jobb munka- és lakáskörülmények. Az idegenek konfliktusba kerülhetnek a hatalommal és az állami bürokráciával, főképp a tartózkodási és a munkavállalási engedély meghosszabbításakor. A konfliktus azonban a vendégmunkások részéről ritka, mert a bevándorlók tudatában vannak, hogy ha a hazai munkásokkal azonos jogokat és feltételeket követelnek, veszélyeztetik ott-tartózkodásukat. A konformisták (alkalmazkodni vágyók) egy másik, kisebb csoportja, amely bármilyen munkafeltételekkel beéri, boldog, hogy egyáltalán van munkája és keresete, és ezzel tudomásul vette, hogy sorsa a munkaadó kezében van.

A vendégmunkások legnagyobb része a harmadik magatartási csoportba tartozik: ők a csüggedésre hajlamosak. Mélységesen elégedetlenek helyzetükkel, ambícióik apadnak, kishitűek; mindent munkát elvállaljanak. Ha elégedetlenségük kritikus szakaszba jut, munkaadót változtatnak, vagy a hazatérés gondolatát fontolgatják. Ez magatartás a faluról származó, idősebb munkásokra jellemző.

A bevándorlók viselkedési modellvázlatjai:

- Asszimilációról akkor beszélhetünk, ha a bevándorlók társadalmi vonzata kicsi, míg a befogadóké nagy;
- Izolálódó elhelyezkedésről akkor beszélünk, ha mindkettő kicsi;
- Adaptációról, sőt autonóm beilleszkedéssel akkor találkozunk, ha mindkettő nagy.

Az adaptáció három, nem egészen pontosan megvonható szakaszattal rendelkező lépcsőt különböztet meg: az első lépés a kontaktus, a másággal való szembesülés, a második a krízis (amikor a kritikus helyzetet radikálisan kétféleképpen lehetett feloldani: hasonulással, vagy ellenállással, visszavonulással) és végül a harmadik az adaptáció. A bevándorlók beolvadása az új környezetbe mindenesetben nehézkes: a kulturális, nyelvi, ideológiai, értékrendbeli, történelmi-genetikai különbségek miatt.

Ebben a kontextusban a vajdasági magyarokra jellemző, hogy 1990-es évek elejéig a Magyarország és Jugoszlávia, illetve Szerbia állampolgárai között jelentősebb migrációs mozgás nem volt. Az anyaországba távozó vajdasági magyarokról több demográfus és antropológus írt már Magyarországon. Legtöbb tanulmány a rendszerváltás közepette, a bevándorlók adatainak összehasonlításával foglalkozik, a Kárpát-medencében (TÓTH, P. 1996). A Jugoszláviából érkezettek statisztikai adataiból kitűnik, hogy 1991-ben főleg a katonaköteles fiatalok mentek át Magyarországra. 1989-ben a bevándorló férfiak 95%-a a 14–19 éves korcsoportba tartozott. Az 1993-ig érkezők között a férfiak aránya magasabb, ezt követően azonban a férfik-nők arány kiegyensúlyozott és a gyermekek száma is megnövekszik, ami a családok áttelepülését jelzi. 1988–1994 között a Jugoszláviából bevándorlók a második helyen álltak (10 404), Románia mögött (74 298 fő). Sokkal több Romániából érkezett bevándorló kérte a magyar állampolgárságot (45 021 fő), mint jugoszláv (3845 fő) (TÓTH, P. 1996: 111). Ebből az tűnik ki, hogy a jugoszlávok nemigen akarták végleg elhagyni az országot, inkább csak a háború végét szerették volna kivárni külföldön.

A délszláv háború idején az integrálódás helyett önszerveződéses bezárkózással találkoztunk. A vizsgált csoport helykiválasztása alátámasztja a feltételezést: meghatározó volt a rokonok és csak másodsorban magyarországi ismerősök jelenléte. Az első hullámot követő többiben már az új környezetben magukat feltaláló otthoni ismerősök segítik az áttelepülni vágyókat. A magyarországi átlagember a "júgó" gyűjtőfogalommal operál. A már magukat feltaláló rokonok vagy ismerősök, illetve a "magyar" barátok gyakorlatilag az integrálódás kritikus szakaszán segítik a bevándorlókat. A vajdasági áttelepülő csoporttípusai Magyarországon:

1. A vajdaságiak első (a polgárháborút megelőző időszakban - 1989–91) hulláma nem menekült, rájuk a *kivándorló vendégmunkás* kifejezés felel meg. Gyakran az anyaország csak átmeneti hely volt a továbbutazók számára, ha a fejlett tőkés országokban jobb/kifizetőbb munkalehetőségekben reménykedtek.

2. A háború kezdetén és a hiperinfláció idején (1992–93) kilépők, a *vállalkozók*. Ők alapítják meg a később helyzeti előnnyel (tőkével) rendelkező kis- és közép magánvállalatokat (kft, bt.). Legtöbbször a hiánypótló és a tercier szektorban találnak megfelelő talajra.

3. A *gazdasági bevándorlók* és a polgárháború veszélye elől *menekülők* (1992–95) már kevés tőkével, gyakran az otthoni kapcsolatokra támaszkodva jutnak át és lelnek munkahelyre (feketézők). A hátrahagyott ingatlant csak ritkán értékesítik, így a visszatérés lehetősége számukra még nyitott. A szezonális, "jól fizető" munkákat választják. Akad köztük „menekülő vállalkozó” is.

4. Az anyaországba irányuló emigránsok között van 1990-től, a *tanulóifjúság* is (évente több száz középiskolás és egyetemista, akik többségükben külföldön is maradtak).

Határmenti migráció effektusai

A miloševići rendszer bukása után Szerbiában lassan halad előre a demokratizálódás és a gazdasági stabilizálódás. Az emigrációs hullám mégis csökkent és ezzel párhuzamosan, (különösen Magyarország EU tagsága óta) észleljük a határon átívelő kapcsolatok szükségességét. A főbb eszközök és keretek a határmenti együttműködéshez gyakori vitatéma egyes gazdasági intézmények, önkormányzatok és minisztériumi partnerszervezetek között. A tömeges emigrációt immár felváltják a regionális kapcsolatokat építő, határokon átnyúló érdekkapcsolatok, amihez nagyon fontosak a következő tényezők: közös tervezés és programok (pl. régiókapcsolatok Dél-Alföld és Vajdaság között vagy a határ menti kapcsolatok helyi szándékok szinkronjaként), azután a forráskoordináció és jövedelemhatékonyság (pl. szigetszerű fejlesztések, térségi optimalizálás, közös programok szinkronja, együttes, szinergikus hatások). Mindebben fontos szerepük van a korábban spontánul együttműködő szervezeteknek, amelyek ma már Euró-régiós formációk vagy területi együttműködési csoportosulások lettek (PÁL, Á. 2003: 233).

Fontos úgy kezelniünk az utóbbi évtizedek intenzív (habár egyirányú) migrációs folyamatait, hogy abból pozitív előnyöket kovácsoljon mindkét ország. Ennek egyik igen jelentős útja a közös regionális fejlesztési elemek kidolgozása. Vegyük figyelembe, hogy 1991-1999 között Magyarországon a külföldi érdekeltségű (főleg kis)vállalkozások száma megnégyszereződött (SZÓNOKYNÉ ANCSIN, G. 2001). „... létezik idősoros adat az ipar megyei szintű exportorientációjának alakulásáról. E szerint az ipar értékesítésében az export részaránya 1994 és 2002 között nemzetgazdasági szinten jelentősen megemelkedett, szinte pontosan megduplázódott (a kezdeti 27,7 százalékról 55,1 százalékra). Az exportorientáció növekedése valamennyi régióban jellemző volt, a mértékek azonban eltérnek. 2002-ben a két leginkább exportorientált régió (70 százalék fölötti kiviteli aránnyal) Nyugat- és Közép-Dunántúl volt. A legalacsonyabb az ipari értékesítésben a kivitel részaránya a Dél-Alföldön.” (ANTALÓCZY, K. – SASS, M. 2005: 510).

A 90-es évek végére Magyarországon a külföldi tőke sajátos térszerkezete ezt mutatta (SZÓNOKYNÉ ANCSIN, G. 2001: 3).

- Központi körzet a külföldi szervezetek 59%-át, a jegyzett tőke 65%-át vonzotta oda,
- A régiók közül Nyugat-Dunántúlon van a befektetések 11%, a jegyzett tőke 10%
- Következett a Dél-alföldi régió az üzleti társaságok 8 és a jegyzett tőke 5%-al.

Magyarországon a külföldi vállalkozássűrűség (1999) 2,6% (külföldi vállalkozások aránya a regisztrált vállalkozásokhoz viszonyítva), ami a Dél-Alföldön csupán 1,9%, de Csongrád megye az országos átlagot is felülmúlja: 2,9%. A jugoszláv cégek 70%-át ebben a régióban alapították (ebből 44%-ot Csongrád megye képvisel). 1996 után Bács-Kiskun megyében közel 10%-kal csökkent a jugoszláv cégek száma, míg Csongrád megyében 32%-kal nőtt (*Forrás: CD Céghírek, 1999. 01. 31*). A jugoszláv vállalkozások térbeli mozgása, mint gazdasági innovációs terjedés kettős mozgást ír le: egyik, a települési hierarchia mentén való terjedés, a másik, a határ mentén a határátkelőkből terjedt szét a határ és a megye területeire, jelentősen hatva a határ menti térség gazdaságára.

A szerb, többségében a magyar nemzetiségű „vállalkozó-menekülők arculata” 1990-1999-között főleg a következő vállalkozási típusokat mutatta:

1. *Gyakorlott kis- és középvállalkozások* külföldi bedolgozó alvállalkozók, akik tapasztalattal, befektethető tőkével rendelkeztek (vagyon, tőkét, gépeket is menekítettek, amit a határon vámmentesen átvihettek). A vállalkozási céltelepülés az országhatáron átjőve, a legközelebb eső település volt vagy Szeged. (SZÓNOKY MIKLÓSNÉ ANCSIN, G. 2001: 69).

2. Sok *fiktív vállalkozás* is alakult a térségben, mert kellett a munkavállalási engedélyhez vagy lakás/házvásárláshoz, tartózkodási engedélyhez.

3. A határ menti *falvakban családi vállalkozásokat* létesítettek a vajdasági magyarok. Ezek főleg kisüzemi, néhány tíz főt foglalkoztató cégek, amivel innovációs feltételek születtek a településen.

Magyarországi befogadó készség

A rendszerváltást a 90-es években az ország „kinyitása” is jellemezte. Mind több bevándorló és menekült jelent meg Magyarországon. Számuk növekedésével, a menekültekre vonatkozó pozitív tartalmú állítások csökkentek, a negatívaké pedig nőtt. A lakosság türelme fogyott a százezres nagyságot látva. A politikai menekülteket viszonylag megértően fogadják, a gazdaságiakat azonban ellenszenvvel. A szomszédos országból érkezett magyarokat „szívesebben látták”.

A vajdasági áttelepülők a déli határ közelében, illetve a Duna és a Tisza folyók közötti területen és a fővárosban tartózkodnak legnagyobb számban. A határmenti munkaerőmozgásnak továbbra is nagy a jövője, mégpedig a következő lehetőségekkel:

- a kereskedelem, a szállítmányozás (vasút- és a tiszai hajózás újraindítása), az építkezések, speciális logisztikai központok keretében,
- közös kis- és középvállalkozások indításával és
- oktatási és kulturális kapcsolathálózat kiépítésével.

A határon átívelő régiók munkaerő-fluktuációja, az új migrációs hullámok közös alapokra helyezett térségfejlesztést igényelnek! Szerbia az elmúlt években határozottan az európai struktúrákhoz való felzárkózás mellett kötelezte el magát. A reformok felgyorsítása és befektetési környezet jogi-gazdasági hátterének megszilárdítása magával hozhatja a magyar tőke nagyobb mértékű beáramlását is. A potenciális magyar befektetők részéről egyre nagyobb érdeklődés tapasztalható a szerb privatizációs és zöldmezős befektetési lehetőségek iránt.⁶ Az elmúlt években a privatizáció melletti befektetési területeken a magyar kis- és középvállalkozási szféra figyelme a szerbiai vállalat alapítási lehetőségek felé fordult. Több száz magyar érdekltségű vegyes-vállalat került megalapításra, főként a Vajdaságban és Belgrádban, elsősorban a kereskedelem és a szolgáltatások területén.⁷

IRODALOM

- ANTALÓCZY, K. – SASS, M. 2005: A külföldi működőtőke-befektetések regionális elhelyezkedése és gazdasági hatásai Magyarországon, In. Közgazdasági Szemle, LII. évf., 2005. május. pp. 494–520.
- BUKUROV, B. 1977: Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. In. Zbornik radova, Kiadó: Geografski institut „Jovan Cvijić” p. 29.
- DR. GÁBRITY MOLNÁR, I. 2006: Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk; In. Szerk. Dr. Gábrity Molnár Irén, Ricz András: Kistérségek életerejére – Délvidéki fejlesztési lehetőségek, Kiadó: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka.
- GÁBRITYNÉ DR. MOLNÁR, I. 2001: A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei In. Szerk. Gábrity Molnár Irén, Mirmics Zsuzsa: Fészekhagyó Vajdaságiak, Kiadó: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Subotica.

---

⁶ A MOL megalapította szerbiai vállalatát, az Intermolt, amely 2005-ben kezdte el töltőállomásai építését benzinkutak nyitását. Az OTP Bank Szerbiában 2007. május 21-től három bank sikeres akvizícióját követően egy egységes bankként, OTP Banka Srbija a.d. néven, Újvidék központtal működik mintegy 3% piaci részesedéssel, a szerbiai bankpiac tizenharmadik legnagyobb szereplőjeként. A magyar befektetések összértéke Szerbiában, 2008-ban meghaladja a 300 millió dollárt.

⁷ HÍD hírlevél, Feliciter Kiadó, http://dkmt.netion.hu/textpage.html?lang=hu&loc=0&menu_id=196

- Jugoslovenski statistički godišnjak 1986. Kiadó: Statistički zavod Jugoslavije, Beograd, pp. 466.
- MIRNICS, K. 2001: Betelepítések, kitelepítések és vándormozgalmak, In: Szerk. Gábrity Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa: Fészekhagyó Vajdaságiak, Kiadó: Magyarságkutató Tudományos Társaság. Subotica.
- PÁL, Á. 2003: Dél-alföldi határvidékek, In. A magyar-szerb-román határmenti települések társadalom-gazdaságföldrajzi vizsgálata. Kiadó: Bornus Nyomda, Pécs.
- Stanovništvo i domaćinstva SR Srbije prema popisu 1981, Statistički institut SR Srbije, Centar za demografska istraživanja, Belgrád, 1984
- SZÓNIKYNÉ ANCSIN, G. 2001: Külföldi működőtőke gazdaságformáló szerepe a Dél-Alföldön, Földrajzi Konferencia, Szeged.
- SZÓNOKY MIKLÓSNÉ ANCSIN, G. 2001: A jugoszláv működőtőke a Dél-Alföldön, Kiadó: FÁROSZ Nyomda, Szeged.
- TANIC, Z 1972: Ekonomske emigracije: klasno odredjenje i svest, In. Sociologija (XIV), 3/1972 Beograd.
- TÓTH, P. 1996: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994), Püski Kiadó, Budapest.
- Internet-forrás:*
www.statserb.sr.gov.yu Statistički godišnjak Srbije 2005. (2007. 11. 01.)
http://dkmt.netion.hu/textpage.html?lang=hu&loc=0&menu_id=196 (2007.11.09.) Magyar–szerb együttműködés, HÍD hírlevél, Feliciter Kiadó